

**Тема 4. Стилiстична
диференцiацiя українськомовної
лексики**

План

1. Стилiстична диференцiацiя української лексики.
2. Стилiстичне використання багатозначностi.
3. Стилiстичнi можливостi омонiмiї.
4. Використання синонiмiв рiзних стилях мови.
5. Стилiстичне використання антонiмiв.
6. Лексика iншомовного походження в стилiстичному планi.
7. Номiнатиvнi та стилiстичнi функцiї неологiзмiв
8. Термiни в рiзних стилях мови.

Лексика (сукупність слів) сучасної української літературної мови з погляду стилістичної диференціації поділяється на дві великі групи.

Стилістично нейтральна (міжстильова) лексика вживається в усіх стилях мови, стилістично забарвлена лексика співвідноситься з одним чи з кількома (але не з усіма) функціональними стилями.

Стилістично нейтральна лексика охоплює назви явищ природи: блискавка, вітер, грім, дощ, повінь, посуха; назви рослин і тварин: верба, дуб, тополя, явір, яблуня, жито, овес, пшениця; жайворонок, куріпка, курка, одуд, ведмідь, корова, собака; назви органів людського тіла: голова, нога, око, рука, язик; назви будівель та їх частин: будинок, церква, вікно, двері, дах, склепіння, стеля, підлога; назви дій і станів, місця, часу, простору: ходити, робити, носити, жити, спати, шукати; там, тут, сьогодні, вчора, далеко, близько тощо.

Стилістично забарвлені слова часто виступають як паралелі до нейтральних, загальноновживаних: *розуміти* (нейтральне), *усвідомлювати* (книжне), *кумекати* (розмовне); *піти* (нейтральне), *вирушити* (книжно-офіційне), *ушитися* (просторічне); *збори* (нейтральне), *збіговисько* (зневажливе); *високий* (про чоловіка — нейтральне), *довготелесий* (розмовне).

Переносні значення переважають у художньому й публіцистичному стилях. Широко представлена група слів з переносним значенням для оцінної характеристики людей у розмовному мовленні. Оцінка може бути як позитивна (*бджілка, голуб, ластівка, соловейко, сокіл*), так і негативна (*гадюка, корова, свиня, коза, собака, цап, баран*).

Наприклад:

Сини мої, мої *соколи*,
Не розлюблю я вас ніяк.

(В. Сосюра)

Як надіялась, що її нащадок людиною піде між людьми, а він
виріс і *свинякою* втерся в життя” *(Григорій Тютюнник)*;

“Не козак ти, не лицар! Ти *гадюка*, злодій ти!” *(С. Васильченко)*;

“Ненечко, *ластівочко!* Я ж у вас *люба дитина*”
(М. Кропивницький).

Особливу групу лексики становлять слова вузького стилістичного призначення, вживання яких обмежене однією сферою життя чи діяльності людей, — терміни, професіоналізми, жаргонізми, розмовна та просторічна лексика, застарілі слова, неологізми, зокрема поетичні.

Цей розряд лексики поповнюється загальноновживаними словами, використаними в переносному значенні.

Приміром, у загальнонародній мові *лимонка* означає сорт груші. За зовнішньою подібністю так названо ручну гранату. У такому значенні *лимонка* є військовим професіоналізмом. *Редиска* “однорічна овочева рослина” належить до загальноновживаної лексики, а *редиска* в розумінні “погана людина” являє собою жаргонізм.

2. СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ БАГАТОЗНАЧНОСТІ

Багатозначність (полісемія) — це наявність в одного слова двох або більшої кількості значень.

Полісемія має великі стилістичні можливості, проте це явище неоднаково проявляється в різних стилях.

Контекст офіційно-ділового й наукового стилів використовує лише одне із значень полісемічного слова, як правило, пряме. В офіційно-діловому і особливо в науковому стилі вживається багато термінів, що виникли шляхом метафоризації слів загальнонародної мови, однак ці метафори стерті і не використовуються як засіб створення образності.

Візьмемо уривки з офіційно-ділового та наукового текстів: “Кабінетові міністрів України та Національному банкові України розробити й запровадити *механізм*, який сприяв би *припливу* коштів населення до Ощадного та інших банків України” (газ.). Слово *механізм* ужите тут лише в одному значенні — “сукупність заходів”, а в метафорично використаному слові *приплив* уже не відчувається жодної образності.

Найбільший вияв можливості полісемії знаходять у художньому й публіцистичному стилях.

Багатозначне слово тут може виконувати стилістичну функцію не тільки залежно від інших слів, а й з огляду на волю автора.

Коливання значення того чи того слова, від конкретного до загального і навпаки, дає широкий простір для створення різних стилістичних ефектів.

“Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл” (М. Коцюбинський);

“Орлині крила чуєш за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі” (Леся Українка);

*“Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрій”
(Леся Українка).*

3. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ОМОНІМІЇ

Омоніми — слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні значенням.

Травлений — оброблений або виготовлений шляхом травлення (малюнки, візерунки тощо) і *травлений* — засвоєний у процесі травлення (про їжу); *стигнути* — дозрівати і *стигнути* — холонути; *боронити* — захищати і *боронити* — перешкоджати.

Зі стилістичною метою частіше використовуються омоніми, що виникли на рідному ґрунті внаслідок розпаду семантичної єдності.

Тут велику роль відіграє можливість семантичного зіставлення чи протиставлення.

Основна стилістична функція омонімів — досягнення жартівливого або іронічного ефекту. Омніми вводяться в текст для виявлення дотепності, для пародійного спрямування тексту, його стилістичної витонченості.

Дотепність, як відомо, сприяє кращому висвітленню певного поняття.

ПАРОНІМІЯ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ І ЯК ВАДА ТЕКСТУ

Пароніми (гр. *para* “біля, поряд” та *oputa* “ім’я”) — слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: *нагода* — *пригода*, *дефектний* — *дефективний*, *декваліфікація* — *дискваліфікація*. ***Не всі слова, схожі за звучанням, можна вважати паронімами.***

До паронімічних належать тільки ті, що мають невелику відмінність у вимові. Інколи в паронімів є спільна морфема: *уява* — *уявлення*, *мова* — *мовлення*. Семантичні зв’язки між паронімами можуть бути синонімічні (*тяжкий* — *важкий*), антонімічні (*емігрант* — *іммігрант*); вони можуть бути пов’язані певною семантичною близькістю (*дипломник* — *дипломант*), належати до однієї тематичної групи (*калина* — *малина*).

ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВИ

Синоніми — слова, близькі за значенням і різні за звучанням; тобто вони відрізняються семантичними відтінками, стилістичним забарвленням або обома цими ознаками.

Для лексикології синонімія — це повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів як одиниць словника у відриві від контексту. Погляд стилістики на синонімію істотно відрізняється від погляду інших мовознавчих дисциплін.

Стилістиці властиве поширене розуміння синонімії. Тут маємо на увазі синоніміку не тільки лексичну (*любий, милий*), а й синтаксичну (*радіти з чого, радіти від чого*), морфологічну (*на блакитному небі, на блакитнім небі*), словотвірну (*походив, попоходив*), фразеологічну (*бере, бере вовк, та й вовка візьмуть; і на жалку кропиву мороз буває*).

І якщо в синоніміці найяскравіше виявляється багатство мови, то глибоке знання синонімічних можливостей і вправність у користуванні ними є одним із найважливіших показників майстерності письменника, журналіста, взагалі людини, чия творчість якимось чином пов'язана з мовою.

СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ АНТОНІМІВ

Антоніми (гр. *anti* “проти”, *опута* “ім’я”) — слова, що називають протилежні за змістом поняття.

При визначенні антонімічності слів обов’язковою умовою є логіко-семантична співвіднесеність позначуваних ними понять. Адже в антонімічні стосунки вступають лише ті слова, які співвідносяться за змістом на основі протилежності. Сюди належать слова, що позначають якості (*привабливий* — *неприємний*, *гарний* — *поганий*), почуття (*дружба* — *ворожнеча*), простір, час (*схід* — *захід*, *віддаленість* — *близькість*, *минулий* — *майбутній*), різноманітні дії й стани (*розкошувати* — *бідувати*, *радіти*—*журитися*). В антонімічних стосунках слова можуть перебувати й тоді, коли одне з них є нейтральною назвою, а друге — емоційно забарвленою: *хлопець* — *тюхтій*, *новий* (міністр) — *новоспечений* (міністр).

ЛЕКСИКА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В СТИЛІСТИЧНОМУ ПЛАНІ

В українську мову в різні періоди її існування входили й слова з інших мов. Слова іншомовного походження становлять тепер приблизно десять відсотків лексичного складу нашої мови.

З-поміж них виділяємо інтернаціоналізми, запозичення і власне іншомовні слова.

Інтернаціоналізми — це слова, що вживаються в багатьох неблизькоспоріднених мовах і водночас зберігають спільність семантики та фонетико-морфологічної будови, переважають у сфері понять із галузі культури, науки, політики, мистецтва; як правило, не мають відповідників у мові поширення: *бібліотека, музика, театр, еволюція, радіо, телефон, лірика, каталіз, синтагма, синус*.

НОМІНАТИВНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НЕОЛОГІЗМІВ

Неологізми (гр. *neos* “новий”, *logos* “слово”) — нові слова, словосполучення, фразеологізми, що з’являються в мові. Виникнення неологізмів спричинене потребою давати назви новим предметам, явищам, поняттям, які постають унаслідок безперервного розвитку економіки, науки, культури, в результаті розширення й поглиблення зв’язків з іншими народами та державами.

Особливо активно поповнюються новими словами сучасні науково-технічні термінологічні системи: *біоніка*, *біонавт*, *гідропоніка*, *генотип*, *комп’ютер*, *летилан* (антимікробна речовина), *інтерферон*, *океанолог* тощо.

У публіцистиці часом уживаються й індивідуальні неологізми для посилення експресії вислову: “З тими, хто не вміє скинути темні окуляри вболівальника, подивитися на речі пильним, тверезим і об’єктивним поглядом, страждає на *києвофобію*, особливого бажання дискутувати немає” (газ;), “Київ, нівроку, розбудовується, аж гай гуде. Зокрема моїм рідним Печерськом, від “панських” Липок до “людського” Печерського мосту, вже ні проїхати ні пройти. Енергійно розбиті велетенські котловани викликають химерні асоціації чи то з романом Платонова, чи з кратерами на поверхні Місяця. Ситуація *упікантнюється* дощовитим літом, отже, човгаючи до метро по кісточки в багнюці, мимоволі пригадуєш епоху чунів і калош. Зрозуміло, краса вимагає жертв. Перетерпимо, чого там, — і не таке доводилося терпіти!” (О. Забужко).

ТЕРМІНИ В РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВИ

Від слова *термін* утворене слово термінологія, яке означає “сукупність термінів з усіх галузей знання”, а також є назвою розділу лексикології, що вивчає терміни певної мови.

У словниковому складі української літературної мови термінологічна лексика посідає велике місце. Невпинний розвиток науки й техніки, дослідження в різних галузях знання, міжнародна співпраця вчених, митців, діячів суспільно-політичного напрямку, технічне й комерційне співробітництво та інші форми стосунків між народами й державами спричинюють проникнення термінології майже в усі сфери людської діяльності.

Нові поняття, що постають у науці, вимагають нових слів для називання. Тепер у розвинених мовах близько 90 відсотків нової лексики становлять науково-технічні терміни.

Останнім часом прискореними темпами розвиваються такі галузі науки, як хімія, кібернетика, ядерна фізика, біохімія, комп'ютерна техніка тощо.

Термін повинен бути однозначним у межах однієї термінологічної системи, оскільки полісемія в цій сфері призводить до плутанини.

Багатозначні одиниці в різних термінологічних системах треба вважати омонімами: *деривація* (лат. “відведення, утворення”) використовується в мовознавчій науці і означає “творення слів” і у військовій справі — “відхилення кулі від лінії прицілювання”; *морфологія* — розділ мовознавства, що вивчає будову слова (лінгв.) і наука про закономірності формотворення тваринних і рослинних організмів (біол.).

Синонімія в термінології — небажане явище, але синоніми й у цьому розряді лексики є.